

НАЙНОВІШІ ЕКСПЕДИЦІЙНІ МАТЕРІАЛИ З УСНОЇ ІСТОРІЇ: ДОЛІ Й ШЛЯХИ УКРАЇНЦІВ-ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ З ПОЛЬЩІ

Ольга Поріцька

УДК [801.81+303.6]:314.745.23(438=161.2)

Статтю присвячено трагічній сторінці в історії українців, які здавна мешкали на землях, що в міжвоєнний період увійшли до складу Польщі. У ній процитовано уривки з розповідей переселенців переважно про обставини їх вимушеного переїзду з Польщі до України (Радянського Союзу).

Ключові слова: депортація, лемки, операція «Вісла», вимушений переїзд, Армія Крайова, переселенці, українці.

The paper deals with a tragic episode in the history of the Ukrainians who have resided long since on their native lands being a part of Poland during the interwar period. There are the quotations of extracts from the Ukrainian deportees' stories about the circumstances of their compulsory resettlement from Poland to Ukraine (the then part of the Soviet Union).

Keywords: deportation, Lemky, Operation Vistula (Akcja Wisla), compulsory resettlement, Home Army (Armia Krajowa), deportees, Ukrainians.

Не випадково сьогодні повертаємося до згадки про операцію «Вісла», унаслідок якої постраждало понад 140 тис. українців, що проживали на території Польщі до завершення Другої світової війни. У 2012 році було відзначено сумну 65-ту річницю від часу насильницького переселення наших співвітчизників з рідної землі, хоча вигнання українців з Польщі почалося кількома роками раніше — з 1944 року.

Ще 2007 року колишні президенти України (В. Ющенко) і Польщі (А. Квасневський) підняли питання про взаємне примирення між своїми народами, яке, звичайно, було актуальне, проте пам'ять про ті події зберігається у свідомості тих, хто, власне, став заручником і жертвою злочинних домовленостей між насадженим СРСР маріонетковим урядом тодішньої, 1944 року, Польщі та Радянського Союзу, а також формувань Армії Крайової, яка не підпорядковувалася «демократичному» уряду Польщі. Мета позбутися українського населення із споконвічних українських земель на півночі Польщі була «виправдана» з погляду тогочасних правителів, адже українці, які тут компактно проживали, могли спричинити прецедент наступного поділу Польщі. Відповідно до домовленостей 1944 року після закінчення війни повинен був відбутися «обмін» населен-

ням: поляки, які проживали на території Східної Галичини, що увійшла до складу УРСР у 1939 році, мали право переїхати до Польщі, а польських українців, зокрема й лемків, насильно примушували переїзджати до України. Задля справедливості варто зауважити, що на Львівщині наприкінці війни полякам також доводилося іноді жити під загрозою смерті. За словами сімдесятип'ятилітньої мешканки с. Стара Скварява, її мати, полька, «...часом і до Жовкви втікала, бо то не питали, чи є діти, чи ні. Могли польку забити і всьо! [Партизани?] Так ¹. То було страшно жити. [То було вже після війни?] Ні, в час війни. Так, коли вони виганяли поляків. А потім уже, як рускі прийшли, то вже то прекратили. Уже ми сі не бояли» ². Немало поляків виїхало за власним бажанням з остраху перед більшовицькими терором, голодомором тощо. Проте вони загалом не зазнали тих поневірянь, які випали на долю українців. Можливо, і не варто було б надавати цій темі стільки уваги (адже її обговорювали в науковій літературі та ЗМІ), якби не спроба з боку польських урядів змістити акценти в історії. Останнім часом у Польщі спостерігаємо укріплення так званої історичної

* Тут і далі цитати подаємо з дотриманням вимови й лексики інформанта.

політики, згідно з якою щораз менше і менше варто згадувати про злочини, скоєні поляками щодо громадян іншої національності. Таку політику провадять не якісь маргінальні організації, а установи Республіки Польща: Інститут національної пам'яті, громадські та комерційні мас-медіа, різноманітні громадські організації, органи самоврядування. Ми є свідками того, що відбуваються серйозні зміни в ставленні як до насильницької депортації українців зокрема, так і до історії Польщі загалом. У 1990-х роках було поставлено під сумнів факти і висновки щодо причин, перебігу та наслідків депортації. Необхідність і «слухність» проведеної депортації українців захищали також певні маргінальні праві польського суспільства й деякі особи, зокрема відомий своїми лівими поглядами інтелектуал, професор Б. Лаговський³. Уже на початку третього тисячоліття факти щодо акції «Вісла» почали ставити під сумнів прокурори слідчого відділення Інституту національної пам'яті, які у своїх висновках ствердили, що ця операція не була комуністичним злочином, тому немає потреби розслідувати справу й шукати винних. Водночас у Польщі комуністичними злочинами вважають протиправні арешти окремих опозиціонерів, навіть звичайних учасників антиурядових демонстрацій у 1980-х роках. Натомість насильне, брутальне виселення майже 140 тис. громадян, супроводжене підпалами, тортурами, позбавленням людей волі та майна, таким не вважають.

У 2012 році, під час етнографічної експедиції у складі О. Поріцької та І. Щербак, трапилася нагода зустрітися з іммігрантами, які оселилися на Львівщині після завершення Другої світової війни. Їхні долі — яскраве віддзеркалення тих соціальних катаклізмів, через які довелося пройти українцям. Перше знайомство відбулося з лемками-переселенцями Емілією Андріївною Гвоздецькою (1931 р. н.) і Мироном Івановичем Амбіцьким (1928 р. н.), народжених у Жешувському (за словами респондентів, ці села свого часу належали і до Львівського, і до Краківського воєводств)

воєводстві Польщі, у селах Сянічок і Прусик, розміщених неподалік одне від одного. Обидві родини були середнього достатку. Їхні спогоди сьогодні особливо цінні, оскільки навіть наукова література не завжди може відтворити ті реальні історії сімей, що зазнали подібних репресій. Далі вестимемо мову про долі кількох родин, які є показовими для періоду завершення Другої світової війни та кількох повоєнних років. Не випадково читач матиме можливість ознайомитися з мовою респондентів, адже переказування колоритних за особливостями говірки й насичених подіями оповідей утрачає сенс.

Родина Е. Гвоздецької («з дому», так кажуть на західноукраїнських землях про дівоче прізвище, — Рóман) займалася сільським господарством, мала наділ поля, який було куплено завдяки важким заробіткам діда респондентки на вугільній шахті в Сполучених Штатах Америки, звідки він уже не повернувся⁴; окрім того, батько Е. Гвоздецької (Мирон) володів ще й ковальською справою, свої виробу возив у Карпати, де на виручені гроші купував дерево для будівництва хати, яку споруджували сім років.

Подаємо уривки з розповіді Е. Гвоздецької: «Тільки сільське господарство, більше ми не мали ніяких засобів до існування. Далі гірше було. В тридцять дев'ятому році Польщу зайняли німці, великі контингенти — так-то називалося, тепер то податок, чи як? Контингенти вони брали величезні: і яйця, і молоко — геть все забирали. Ну, а потім, як пішли вже на Радянський Союз, то вже був сорок перший рік, то вже так нібито легше стало. Але я вам повинна сказати, що треба було в німців вчитися порядку. Не було [у нас. — О. П.] такого порядку! У них, якщо не дай Бог, господар отой гній від худоби викидав так, як би хтів, то вони штрафували. Порядок скрізь мав бути. Ну, і значить, сорок перший рік — вже почалася війна з Радянським Союзом, а росіяни прийшли ще тридцять дев'ятого року, як єдна бабця казала, що була п'ять літ під німцем [сміється. — О. П.], бо там були німці. Але розумі-

ете, з німцем у нас такого конфлікту не було. Ну, а потім, як вже фронт вертався назад, в сорок четвертому році, то був жах: в нашому селі фронт стояв два місяці безперервно. Ні з місяця! Отак вривається в Сянічок, до Прусіка не дійшли. І так: в Прусіку — німці, на заході — польське село, там німці, на сході — Назарівці, там теж німці, а в нас тут так чешуть кулями. Ми два тижні сиділи під кулями. Нарешті — люди гинуть, худоба гине і треба було втікати — нас виселили, і ми були в селі Теревче — там тато був. [Близько?] Сім кілометрів може було. Зробили наступ — від тих “катюш” то було пекло! І коли зачали [почали. — О. П.], зробили наступ, то вогонь, дослівно вогонь, летів в нашу сторону туди! На село Сторожі. Ну, і німці, звичайно, відступили, потім вже війна скінчилася в сорок п'ятому році, і почали виселяти... В принципі, вже і в сорок четвертому році вже почали виселяти, бо війна... і біля міста Дупля, вже недалеко Німеччини, там зупинився [фронт. — О. П.] майже на півроку. А люди спочатку в ліс ховалися, а потім де дітися? Зима зайшла. Куди? Худоба, діти. І нас [респондентка має на увазі лемків загалом. — О. П.] без усяких документів, без усього повивозили в Донецьку — Сталінська тоді була — область, на Східну Україну. Вони потім верталися: їхали кіньми, по дорозі назад їхали, додому. Але їй лишалися. Ну, акція “Вісла” була ж в сорок шостому році. А переселення почалося, фактично, з сорок п'ятого».

Хто ж оселявся чи кого селили на місяць вигнанців? За словами респондентів — нікого. Методика виселення вже була відпрацьована сталінськими практиками репресивних дій щодо «неугодних» народів. «Розмова була коротка, — продовжувала пані Міля, — приходили і: “Збирайтеся! Всьо! За дві години шоб вас тут не було!”. [Що люди могли взяти зі собою з майна?] Шо встигали. Шо було взяти? Хто маў коня чи корову, дітей на воза, то заїхали. А у нашій родині ще ліпше сталося! Тоді ж була УПА в Карпатах. Упіўці кажуть: “Ви не їдьте, їдьте в Карпати, туди, під чеську границю”. І ми виїхали перед Різдвом.., не,

перед Йорданом! На село Мокре. На Мокрім ще була родина татова, власне, хтось із них був жонатий на сестрі батьковій в Америці. І ми там були ще чи три тижні, чи чотири. [Це ще в Польщі чи в Україні?] В Польщі, майже під чеською границею. Коротше кажучи, ми там були, прийняли нас, як має бути. А потім, як Армія Крайова, аковці, як вже забралися в Карпати... То взагалі була комедія, розумієте? Всі володіли польською мовою: і поляки, і українці. Значит, ідуть аковці в мундурах своїх. Назустріч ідуть такі самі в мундурах. Але то можуть бути аковці, а можуть бути бандерівці! Невідомо! Часом поляки з поляками змасакрувалися до нічого! Бо не розуміли один другого, не знали навіть, як пояснити, а були, що і з бандерівцями билися. По всякому було». Останні слова викликали коментар співбесідника М. Амбіцького: «АКА⁵ була ще за Польщі утворена. А були ще такі утворені, що [...] вони ніби “ака”, а насправді — то були розбійники, бандити, злодії, розстрілювали, палили українські села»⁶.

Розпалена ненависть призводила, фактично, до взаємного знищення. Е. Гвоздецька розповідає далі: «І ви розумієте, дійшло до того, що ночцю на село — чи польське, чи українське — їдуть... Ніч. Я в сорок шостому році захворіла на тиф, брюшний тиф. Мене ніхто нічим не лікував. Не знаю, як я вижила... [Оскільки на хаті, де була хвора на черевний тиф, було польською написано “tyfus”, то туди ніхто не заходив з остраху перед зараженням. — О. П.] Ото моя сива голова — то з дваццяти чотирьох років! Після того у мене волосся вилізло, а потім наново виростало і за дваццят чотири роки почало сивіти. [...] Значит, в нашу хату поселилося чотири польських родини, бо не було де дітися. Бандерівці палили польські села, а аковці палили українські села. І така незрозуміла колотнеча була на тій території Польщі — ніхто не міг пор'ядку навести. Ну, і поляки кажуть до тата: “Нех пан не їдє. Нех пан се зостає ту. Як пшийдоў аковци, ми бендзєми з німі розмавіяць, пшийдоў бандеровци — пан бендзє”⁷. А тато каже: “І цо дальше?” А по-

тім якийсь начальник прийшов і каже: “Ту єст українська родзіна, нех се заберайоў”. Вони ше пропонували, щоб ми на якісь польські села переселилися. Мама каже: “Де я буду волочитися з трьома дітьми?” Коротше кажучи, ми в сорок шостому році на сам Великдень зібралися. Як заспівали “Христос воскрес!” — крик був неймовірний, плач, крик... Ми їхали, але ми не знали, де ми їдемо! І що з нами буде — ніхто не знав. Ми не знали, куди ми їдемо. Скеровання⁸ було в Тернопільську область».

Зауважимо, що переселенці-лемки мали можливість брати із собою дещо з домашнього господарства, оскільки для переселення надавали ешелони, у яких були відведені вагони для транспортування домашніх тварин; окрім того, можна було ще взяти сіно, солому для худоби. «Тому, — продовжує інформаторка, — ми приїхали поїздом. Тато, правда, встиг забрати багато дечого: взяв коня, корову. Ну, і ми приїхали, а тут вже, в Соکیلниках⁹, люди були, які скорше виїхали, і хтось чи листа написав, чи шось, і так вже брат, Йосип, був тут на місці. Ну, і ми в Скнилові зупинилися — там станція Скнилів, не, спочатку перед Самбором — там вузка колія, далі вже широка колія. Там була, в Польщі, вузка колія, а тут — широка, значит, ми мусіли перепакуватися, переладуватися на другий поїзд. Ну, та й зачали вже люди, ну, там пару цеглин поставили, вже там воду кип'ятять, щоб хоть чаю якогось горячого напитися, а Дарка моя несла якесь крісло, сестра наймолодша, мала дев'ять років, зачепила кип'яток і облила собі ногу, з панчохою зняла шкіру, всьо! Та й ми мусіли вже тут їхати, до Соکیلників. І жили ми тут... Ну, з нашого села, то теж Р'омани пишуться, то побули тут п'ять тижнів, чи шось, а на стрийковій хаті, Йосипа, забили поляка. На парцеляції там, в Соکیلниках. І вони вже всі перестрашилися, і той господар, де тепер моя сестра середуца живе, закликав мого батька і каже: “Нех пан пшеседлі се до мего дому!” І так ми перейшли до тої хати і дотепер вже, ну, батьків вже немає, а сестра там живе середуца. Ну, вона ще нову хату побудувала... Ну, і тоже. Спочатку

дали з'емлі, ми мали млин, той, шо на східній землі¹⁰ лишили, нам дали [їдеться вже про радянську територію. — О. П.] землі, засіяли, хто шо вміў — то позбираў. А потім почалися колгоспи!»

Про становище людей на території звільненої від німців Польщі довідуємося з подальших слів Е. Гвоздецької: «Перед польським святами аковци прийшли рабувати [грабувати. — О. П.]: свиню треба було зарізати; то в сусідстві, там татова сестра жила, вже та Марія летить, а за нею поляк стріляє. Я не могла стати, але мама каже: “Ну, дивися, шо він робить?” Я помаленьку встала, підійшла до вікна, а він стріляв-стріляв, не міг до неї трапити¹¹, а вона побігла до поляка, через таку луку бігла до поляка, до речі, той поляк Вайда нас переховував, ми весь час там ночували, бо то небезпечно було дома ночувати. Ну, і він поставив пістолет, — я сама це бачила, — так пістолет на стовпа і стріляў за нею, заки не втрафив¹², і побіг. Татова двоюрідна сестра, п'ятеро в неї було дітей, чи шо? І корову хтіли забрати там. А вона казала, шо вона полька — вона на правду була наполовину полька, — але найшли німецьку кентату, таку, як паспорт, а там таке велике У — українка... Ну, і він побіг за ту хату Вайдову. Боже коханий! Вистрілив! Боже! Забиў Марію! Але за якийсь час виходять і Марія, і той господар, Вайда, кричить: “Та она єст полька, та цо ви робіц'є?” — до него, а він якось хотів їй в серце стрілити, і та куля пролетіла через руку, і вона осталася жива. Той поляк захистив її. Вже після того там не було шо робити. Там не було шо робити! Треба було тікати. Ну, і потім поселилися сюди, то був сорок шостий — сорок сьомий рік».

Приїхавши з великими труднощами до України, переселенці зустрілися тут із ще однією проблемою: неприязним ставленням до них місцевого населення. «Місцеве населення нас не любилщ. Я пам'ятаю, шо ми пішли до Солонки¹³ до церкви на свято. Я не хочу сказати, шо в нас там були якісь модниці, чи шо, лиш літом з короткими рукавами суконка, бо-соножки на ногах на босу ногу. А ми прийшли

до церкви через поля — це було на Зелені свята, — бо тут костел був, а ми були в Польщі греко-католики, то тепер тут греко-католицька церква. Ну, і ми ідемо вдягнені, як-то в літо, а вони всі вдягалися, ті місцеві, так: якась блузка з довгими рукавами, така звичайна ситцева блузка, під сподом з підшивкою ще, хустка на голові, потім такий чорний фартух запинався з-заді і зав'язувався, і на ногах чоботи. Отак вони одягалися. А ми ішли, то вони на нас плювалися, що ми йшли голі до церкви. Та то була чиста комедія. Вони ставилися не дуже так [до нас. — О. П.].., бо вони сказали, що ми переїхали до москалів. Що ми добровільно переїхали». Окрім того, виявилися ще й непорозуміння між самими переселенцями, оскільки протиріччя існували між ними ще із часу проживання в Польщі. «Тут є [ідеться про оточуючі села переважно Пустомитівського р-ну Львівщини. — О. П.] із сімдесят вісім чи сімдесят п'ять сіл, переселені з Польщі. Навіть між собою ворогували! З різних теренів! То так: Лемкіщина, Холмщина, Підляшшя, Ярославщина, Перемишль... у навколишніх селах так, по пару людей, родин. Хто приїхав скорше, хто пізніше. Наприклад, перемишляни і до сьогоднішнього дня дуже гонорові». «Вони вважали себе вищими панами, — з усмішкою додає М. Амбіцький. — Так само мешкали в селах, таких самих бід зазнали при переселенні». Але за давнина неприянь виявляється й через 60 років. Згадує Е. Гвоздецька: «Я пам'ятаю, як ми святкували шістдесят рокію акції “Вісла”. В якому то було? Дві тисячі восьмому чи шостому? Шостому! То шостий-сьомий. Шістдесят рокію акції “Вісла”, то Геня Чернікова — ми ж в одному класі вчилися тут, в Сокільниках, — я її питаю, но я співала в селі в лемківському хорі, ми там виступали, і потім ми на возі їхали — імітували переселення, я ще співала “Зашуміли ліси”, таку гарну пісню. Я так їду на тому возі, на коні, лемко нас везе, якісь діти, ше була масничка — та, що масло робили, якісь відра на тому возі. І ми їхали, я ту заспівала пісню прощальну “Зашуміли ліси, зашуміли бори, бивайте здорови, наши рідни

гори...”. Я її питаю: “Слухай, ти була на тому концерті?” — “Я пішла геть, бо там тільки лемки, лемки і лемки!” Я їй кажу: “А тобі хто не давав вийти на сцену і розказати шо-небудь про Перемишль? Але ти — турок! Ти нічого не знаєш! [То перемишляни себе лемками не вважали?] Та вони теж лемки. Я читала, шо Перемишль теж відносився до Лемківщини. Але українці! Вони самі не знають, хто вони такі!” [Тільки вони себе так “гонорово” поводити. — О. П.] І з-під Томашева... Специфічні такі люди... Одягалися по-різному. До речі, з Перемишля мали дуже гарні такі жупани, але вишиті коралями, бісером. Ми то називали “коралі”. Дуже гарні! І вони в то вдягалися».

По-різному складалися вже долі в подальшому житті: респондентка здобула вищу поліграфічну освіту, має сім'ю, дітей. Завершила вона свою розповідь тим, що визнала: якби залишилися жити в Польщі, то, імовірно, провела б усе життя в селі, а в Україні змогла здобути вищу освіту й реалізувати свої творчі прагнення.

Далі до розмови долучився М. Амбіцький, знаний в Україні скульптор¹⁴. Його родина, перебуваючи ще на польських адміністративних теренах, також із великими труднощами придбала землю (значною мірою завдяки старшому батьковому братові, який подався на заробітки до США й надсилав на Лемківщину гроші, якими вдалося розплатитися за куплений земельний наділ). Окрім того, батько, який ще вивчився на шевця, став начальником місцевої («кущової районної») пожежної служби: «Вийжджав на села, як шось горіло. [Як сповіщали про пожежу?] Знали, шо в нас, в Прусіку, є пожежна та команда, то хтось приїжджав на коні — так сповіщали, як горить щось, а села близько. Коні стояли завжди наготові, і вночі було дижурство. Дижурили з вишки, спостерігали, чи нема диму... Но, а потім то виселення. Нас виселили в сорок п'ятому». «Нас в сорок шостому, — додає пані Міля, — бо тато прийшов — тато воював на фронті... [На чиєму боці, польському?] Радянському». М. Амбіцький розповідав про май-

но, яке мали ще, перебуваючи в Польщі: «Ми мали корову, коня мали, файного коня. Ну, і ті аковці коня нам забрали. А потім прийшли... Збиралися чотири години. І щоб нас тут не було. Приїхали фірманками — бо то була половина польського села, половина українського, фірманок набрали, а то були поляки, бо то було таке, як енкаведе — війська забезпечення, — вони тим керували, і нас виселили в вагони. [Поляки виселяли?] Поляки, поляки. А керували тим росіяни. І ми засіли в тих вагонах, там худоба була, і десь ми мали їхати в село якесь — Ягольниця (?), за Тернополем десь. Але туди не їхали, бо прийшли, сказали: “Ви туди вже не їдете, бо там поляки” — то було село десь при границі — “спалили все село, повбивали людей”. І тоді рускі забрали тих людей і казали: “Переходьте, бо там нема де їхати — ми ж у полі сидимо!” А тато був ніби начальником того поїзда, но там пильнував. А люди, українці, помагали тим, що воювали проти поляків, і позривали мости. І приходив той командир до тата і каже, що чекайте, ми проти того, щоб вас виселяли з ваших земель, а що ми маєм зробити? Щоб нас постріляли поляки? І ми сиділи сім місяців в тому поїзді. Взимі! Потім вже весна починалася». М. Амбіцький розповідав, що грілися і готували біля «буржуйок», які стояли поблизу вагонів (бо ж ешелон більше стояв, аніж рухався). А топили тим, що можна було знайти неподалік поїзда. Годувалися з невеликих базарів, купуючи продукти під час зупинок поїзда на станціях («стаціях»). «А було, що люди приходили і давали шось. Нам трошки ліпше було, бо в нас мешкала вчителька, вона в нашій школі вчила, така наша добра знайома, а батьки її в Сяноці жили, вона забрала нас до себе. І ми там в неї жили. А худоба солону вже зїла. Вже нічого нема. І тато пішов до того командира — він росіянин був — та й каже: “Нам треба привезти соломи, сіна, бо худоба не має що їсти”. — “Хорашо!” Ну, прислав польського офіцера. Тато йому каже: “Слухай, він нас ганяв, він нас хотів повбивати!” — “Ти не волнуйся. Я ему сказав, он должен это сделать! Он делает, потому что приказ — і всьо!” І він

поїхав сам на село — боялися на село їхати, набрали соломи, сіна... І так ми приїхали до Зборова. На ту площу понад стацію скинули то всьо і... їди куди хочеш». Проблема знаходження нового придатного житла також постала перед переселенцями дуже гостро. Ускладнювалася ситуація ще й тим, що ново-прибулі вимушені були займати чиесь житло: «Ну, і тато був командиром того поїзда, пішов до голови сільської ради там... і то було дуже неприємно. Там було дуже багато людей, які сиділи по тюрмах, які були в УПА. Але хати не пусті були, бо там родина залишалася. Вони казали займати ту і ту, але то дуже було скандально: “А чого ви приїхали на нашу землю?” А вони [переселенці. — О. П.] кажуть: “Ну, чекайте, а ми хіба самі хотіли?” — “А хто вас знає?” Ну, але потім якось-то втихомирилося, якось роззнайомилися, і так порозселяли по тих хатах політв'язнів». Траплялося, що переселенців доводилося влаштовувати в житла виселених поляків. Респондент повідомив, що «...була така ситуація, що то було польське село. Українці мали куди прийти, були хати вільні, бо тих поляків виселили». Місцева влада не сприяла будівництву нового житла, хоча, формально, за умовами переселення, польські українці повинні були отримати при прибутті до України житло, рівноцінне тому, яке вимушено втратили в Польщі. Посвідкою на власність слугували «переселенчі» листи. «Хто їде, члени сім'ї, звідки їде, з якого села і куди скерований, і там в кінці було, що залишив. Такий був переселенчий лист. Скільки чого було, скільки поля було», — розповів М. Амбіцький. На підставі «переселенчого» листа в середині 1990-х років колишні переселенці отримували посвідчення учасників війни, оскільки, згідно з постановою Верховної Ради України, переселенці мали право на отримання статусу учасника війни. За словами Е. Гвоздецької, «...потім, у дві тисячі третьому році, ше удосконалили той закон, і нам всі архіви [...] були перевезені до Львова».

Митарства родини Амбіцьких не завершилися в Зборові, куди прибув ешелон з пересе-

ленцями з Польщі, адже невдовзі родину було репресовано і вивезено на поселення до Сибіру, оскільки старшого брата респондента, студента Львівського художнього училища, засудили на двадцять п'ять років — «був затятим українцем», хоча для прикриття своїх поглядів навіть вступив до комсомолу. Далі згадує пан МIRON: «...То був сорок шостий — сорок сьомий рік. Він училище навіть не закінчив. І я вже вчився... То було училище Труша¹⁵. Ну, він там сидить. Я тут закінчив училище. Мене направили в Івано-Франківськ учителем у промислову школу. Я там рік пропрацював, на канікули додому приїхав, почав щось готуватися, бо то мені не подобалося, я хотів бути архітектором, екзамен здав і прихожу додому; ранок, четверта година, приїхала машина і: “Вставать!” — “Що? Всьо!” Приїхала машина, і всю сім'ю вивезли: мене, тата, а брат сидів. Забрали нас — і до Сибіру. В Тюменській області ми були». Далі М. Амбіцький описав поселення, до якого прибула його сім'я: «То був Яркові, такий був район, то не можна було ніде ні йти, ні їхати, треба було мельдуватися¹⁶, дуже пильнували. В лісі бараки. І там десь сімей п'ядесят. [Усі з України?] З України. Вони там валили ліс, і вони самі там будували ті бараки. І там жили, там ліс рубали. [І жінки?] Всі разом! І жінки, і діти». За скромний заробіток можна було піти до села щось купити з продовольства. На запитання, чи їх охороняли, засміявся: «Не, не було охорони. А де було тікати?» На спецпоселенні родині довелося бути протягом чотирьох років, до смерті Сталіна. «Як помер той кат... [Сталін?] [киває, уникає називати його прізвище. — О. П.] ми жили в одному будинку, знаєте, був в нас такий швець з Яворівщини, він не мав матеріалів. Ми жили на поверсі, а він внизу жив, і раненько стукає, валить в двері: “Іване, вставай, Іване!” — “Що таке? Та що сталося, Степане?” — “Той кат здох!” [сміється. — О. П.] А ще цікаво: збори були, а тато мені каже: “Мірон, щоб ти там не сміявся, бо ще один термін дістанемо!” Але я вам скажу: в тому районі відношення до нас було нормаль-

не. [Місцевого населення?] Так. Там і татари були. Але відношення було нормальне. Я працював там. Один там був [росіянин. — О. П.], прийшов з армії, був в Прибалтиці, служив, а служив у внутрішніх військах. “Ну, Мірон, ну какой ти бандеровець? Ти хароший парень! А я служил в войсках внутренних, я воевал против прибалтийских бандеровцев”. Там юнакові порадили вступити до комсомолу, щоб не присікувалися з підозрами. Розповідав, сміючись, що виконував комсомольські доручення, чергуючи в райцентрі біля телефону.

За словами М. Амбіцького, у бараці, де перебувала його сім'я, жило ще чотири родини з його району. Об'єднуючись навколо своїх традицій, збиралися разом на Великдень, Різдво, навіть колядували. Щодо наглядців висловився так: «Там вони тоді не затаврували [не закривали рота. — О. П.], [мовляв. — О. П.], ви собі робіть, що хочете. І так далеко». Лише 1956 року родина повернулася на Тернопільщину, уже звичайними поїздами, на які ще треба було купити квитки (брата респондента також амністували за наказом М. Хрущова), а потім вже перебралися на Львівщину. Цікаво, що респондент привіз із Сибіру собі й дружину, яка була також із спецпоселенців, проте німців Поволжя. Її батько був звинувачений у шпигунстві. Розповідає далі: «Ну, я приїхав в Сокольники. З Еммою. Кажу: “Еммо, дивись”. Бо ясно, що в селі скажуть: “Дивись, який українець, привіз собі москальку”. То мусіла вчитися. Вона за півроку вже говорила, але з таким акцентом, що “най всі чують” [сміється]. Ну, а потім поступила заочно в університет — німецьку філологію». [Ви згадували, що мали переселенський лист і там вказано було, скільки мали землі, яку хату, худобу. Тут вам повинні були бодай формально це компенсувати?] Мали, але...». Е. Гвоздецька долучилася до розмови: «Я пам'ятаю, було так о: як ми дістали ту хату, то, значить, там була хата оцінена, і ми привезли відповідну суму. То або нам доплачували, якщо та хата була дешевша, а як ні, то ми платили. Була така компенсація. Як ми дістали ту господарку, но все там раху-

валося: і земля, і все, то тоді, значить, то як була різниця, то хтось один з них платив. [То за господарство, яке ви там, у Польщі, залишили, вам навіть доплачували?] Навіть один час були такі розмови, був такий адвокат на Галицькій, 21, він збирав документи, що ніби поляки повинні нам компенсувати, бо ж ніхто поля нам даром не давав. Поля — всі люди заробляли в Америці гроші, купляли землі, будували хати і купляли землю, бо в нас тільки ліси були. А потім для того, щоб це здійснити, то мусить Верховна Рада наша прийняти, але то ніколи не буде, що ми є депортовані, вигнані, але того ніхто не хоче признати. Вони вважають, що ми добровільно їхали. Аякже ж! [з гіркотою в голосі. — *О. П.*].»

Після повернення до України долі наших респондентів і їхніх сімей уже склалися в руслі життя тогочасного суспільства.

Ми спілкувалися також і з іншими українцями-переселенцями — з Перемиського воєводства, а тепер львів'янами (мешканцями колишнього с. Білогорща, що ввійшло до меж Львова) — братом і сестрою — Володимиром Тимощуком (1935 р. н.) і Лідією Михайлюк (1943 р. н.). Вони розповідали, що мали в Польщі господарство, яке становили шістнадцять моргів землі. «Десь чотири морги було в долині, два морги було лісу, а то, остальне, — всьо була орна земля», на якій вирощували жито, пшеницю, «овес трохи — бо то ж була худоба. Двоє коней-то було постійно, а корів — чотири, три. Свиней було, як я пам'ятаю, двоє—троє. Били на Великодні свята і на Різдво. У нас була сім'я велика — п'ять братів і чотири сестри», — згадувала В. Тимощук.

Відмінність від попередніх респондентів, Е. Гвоздецької та М. Амбіцького, полягала в тому, що ці люди змушені були тікати від переслідувань поляків (Армії Крайової), зіткнутися зі зрадою найближчих людей (куми-поляки здали «аковцям» українців, яких самі й узялися переховувати)¹⁷; під свій захист їх взяли вояки УПА, які локалізувалися неподалік. Після майже річних митарств жили в приміщеннях поблизу стаєнь (за словами рес-

пондента, жили з форналями¹⁸, які доглядали коней місцевого пана, оскільки від власної хати залишився лише чорніти димар — «всі халупи українців були спалені поляками» (у 1942 р.)). Батька оповідача забрали на кілька місяців до концтабору «Майданек», хоча не знав, за яку провину. «Тоді всіх забирали не знати за що... Вони казали, що на тій станції, де то був тартак [недалеко від якого було обійстя родини. — *О. П.*], якась була диверсія. І то вони казали, же шось винні, і тоді взяли чотирнадцять хлопів». Далі В. Тимощук знову почав розповідати про життя родини: «Троха там пожили, і акурат прийшли вже рускі, росіяни прийшли, так, і вже почали списки робити і будуть нас вивозити. [Люди охоче їхали чи ні?] Ніхто нічого не говорив, тому що була біда, розумієте? В нас там було [у 1944 році з'явилися «рускі». — *О. П.*] пару офіцерів-росіянів, і вроді вони нас ніби охороняли, шось таке... Вечером все виходили і з тих автоматів стріляли [вгору; сміється. — *О. П.*] — вроді ще хтось є». Після тривалих митарств наприкінці 1944 року, під Новий рік, українців стали вивозити «фірами» в м. Белз (там була залізнична колія), де знову розселяли по «халупах» в очікуванні поїздів, якими їх мали везти до України. Куди — люди не знали, було лише відомо, що доправляли в Херсон, Одесу, Запоріжжя. Родина респондента потрапила в Запорізьку область. Як згадує В. Тимощук, вони «...приїхали туди аж в кінці лютого [везли товарними вагонами, де була одна «буржуйка» на цілий вагон. — *О. П.*]. Пам'ятаю, нас там як на станцію привезли — такий сніг, мокро, така слякоть, і там вигружати-ся. Батьки кажуть: “Ну, де вигружати-ся?” Сніг, мокро, така слякоть іде! А ті бігають: “Што, в Америку приїхал? Вигружайсь!” та й всьо. Повигружали нас і потім давай розвозити по селах, по халупах. І нас завезли в село Яблуково. І там поселили в хаті, а хата така тоже бідна, палити нема чим». Батьки пішли працювати в колгосп, а всі брати, окрім молодшого, там уже працювали; заробили за рік тисячу трудоднів, за які отримали мішок зерна (по 50 г за трудодень!). Голод 1947 року (а за спогадами Л. Ми-

хайлюк, зі слів батька, «возили [зерно. — О. П.] в Гуляйполе на станцію, а там просто на станції висипали в кагат, солдати охороняли, і так воно лежало; а потім воно вже так всьо поросло») змусив шукати шляхів переїзду («тікати», за словами оповідача) на Західну Україну, де були далекі родичі, які могли прихистити. Для того щоб добратися до Львова, мусили продати хату й корову. Планувала родина пересуватися далі пішки на Волинь, проте місцеві люди попередили, що подібних «мандрівників» знову відловлюють і відправляють ешелонами на схід України. І таких доль були сотні тисяч...

По суті, операція «Вісла» виявилася кульмінацією етнічної чистки українців у процесі набуття Польщею мононаціонального характеру. 16 квітня 1947 року було офіційно затверджено «Проект організації спеціальної акції “Схід”», який мав «остаточно розв’язати українське питання у Польщі». Цим подіям передувала депортація півмільйона українців з рідних земель в Україну в 1944–1946 роках. До спеціальної групи операції «Вісла» входили більше 17 тис. озброєних солдат. Частина українців категорично відмовилася переїхати до Радянського Союзу. 28 квітня 1947 року

розпочали етнічну чистку українського населення з Ряшівського, Люблінського і Краківського воєводств, які опинилися в межах Польщі. Українські родини навмисно розселили по різних селах і містах на Півночі й Заході Польщі, переважно в Щецинському й Ольштинському воєводствах, аби люди втрачали родинні зв’язки, українську культуру, традиції, мову. Близько чотирьох тисяч українців були в’язнями концтабору у Явожно, звідки більшість не повернулася¹⁹. Ця акція, за задумом, була скерована насамперед ліквідувати українське питання на польському ґрунті через розпорошення української людності з метою її подальшої асиміляції (полонізації)²⁰. Завданням сучасних істориків, етнологів, етнопсихологів є, по-перше, зібрати всі спогади про ті сумні події, адже доля кожної людини, незважаючи на певну схожість життів одного покоління, — особлива; по-друге, об’єктивно оцінити сумнозвісну операцію «Вісла» і належно проінформувати український загал про неї; по-третє, відтворити реальні події відповідного періоду історії нашої держави через сприйняття співвітчизників, які на власному життєвому досвіді відчули і зло, і добро як влади, так і пересічних людей.

¹ Ідеться про вояків УПА.

² Записано 2007 року в с. Стара Скварява Жовківського р-ну Львівської обл.

³ *Lagowski B. Fakty charakterystyczne* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://swo.org.pl/index.php/2010/08/12/bronislaw-lagowski-fakty-charakterystyczne>.

⁴ Респондентка зауважила, що в США народилося ще четверо дітей, а один із синів став адміралом американського флоту.

⁵ АК — Армія Крайова в Польщі.

⁶ Подібні розбійницькі банди діяли і в Україні під прикриттям ніби УПА (за розповідями інформантів з Тернопільщини).

⁷ «Не їдьте. Залишайтеся тут. Як прийдуть аковці — ми з ними розмовлятимемо, як бандерівці — ви».

⁸ «Скерівання», тобто направлення із зазначеним місцем прибуття, видавала спеціальна військова комісія, що розміщувалася в м. Сянок на

звільнених від фашистських загарбників польських територіях.

⁹ Пустомитівський р-н Львівської обл.

¹⁰ Східна Польща, де респонденти мешкали попередньо. Переселенці отримували від військової адміністрації довідки, у яких були вказані розміри хати, подвір’я, кількість землі, господарських споруд. Довідка давала право на майнову компенсацію по прибутті до України.

¹¹ У неї влучити.

¹² Влучив.

¹³ Село поблизу Сокільників.

¹⁴ Закінчив Львівську академію мистецтв (1965). Педагоги з фаху — М. Курилич, І. Якунін. Скульптор. Основні твори: горельєф «Гайдамаки» (1963), композиція «Було колись в Україні» (1964), пам’ятник Т. Шевченку (1996), пам’ятник «Борцям за волю України» (1999), меморіальна плита В. Чорноволу (2001). Член Національної спілки художників України (1961). Нагороджений

Почесною грамотою ВР УРСР (1990) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://sites.google.com/a/nshu.org.ua/main/katalog-cleniv-spilki/castina5/2496>.

¹⁵ Нині – Львівський державний коледж декоративного і ужиткового мистецтва імені Івана Труша.

¹⁶ Відмічатися.

¹⁷ Записано в с. Білогорща (нині – Залізничний р-н м. Львова) від Володимира Йосиповича Тимошука, 1935 р. н., родом із с. Тучапи Грубешівського повіту в Польщі.

¹⁸ Конюхи.

¹⁹ 65 років початку операції «Вісла» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.u-e-p.eu/analytics/2012/april/65-rokv-pochatku-operac-vsła.html>.

²⁰ Raport wojskowy dotyczący ostatecznego rozwiązania problemu ukraińskiego; Centralne Archiwum Wojskowe, Sztab Generalny WP, IV –111-512, Akta GO «Wisła» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pl.wikipedia.org/wiki/Akcja_Wisła.

ІНФОРМЕ